

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

INDIVIDUALIZAM

UREDNICI

Suzana IGNJATOVIĆ

Aleksandar BOŠKOVIĆ

BEOGRAD

2017

INDIVIDUALIZAM

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednici:

Suzana Ignjatović

Aleksandar Bošković

Recenzenti:

Slaviša Tasić

Neven Cvetičanin

Nina Kulenović

Lektura:

Tatjana Rončević

Anka Jakšić

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 50

ISBN 978-86-7093-192-3

1. INDIVIDUALIZAM U ANTROPOLOGIJI*

Aleksandar BOŠKOVIĆ**

APSTRAKT

Poglavlje se bavi odnosom između individualizma i kolektivismu u sociokulturnoj antropologiji, kao i u društvenim naukama u celini. Njihov odnos se posmatra kroz prizmu filozofskih rasprava, počevši još od Hjuma, sa važnim doprinosom Tokvila, ali i kroz čitavu istoriju antropologije, od Boasa, preko Malinovskog, Ferta, Barta, Holija, Stuhlika i Raporta. Težište na individualizmu je neodvojivo od liberalizma, a takav stav ujedno predstavlja preduslov i jednog šireg, kosmopolitskog shvatanja sveta, koje vodi jedinom načinu da se shvate ključna pitanja savremenog sveta i formulišu odgovori na njih.

KLJUČNE REČI: individualizam, istorija antropologije, liberalizam, metodološki individualizam, kosmopolitizam

* Ovo poglavlje je napisano dok je autor bio rukovodilac projekta „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup“ (III 47010), koji je finansiralo MPNTR Republike Srbije.

** Institut društvenih nauka; Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet; UDG, Podgorica, Fakultet primijenjene nauke

UVODNE NAPOMENE¹

Odnos između individualizma i kolektivismu je u različitim aspektima veoma važan za antropologiju, ali i za društvene nauke u celini. U njegovom središtu je pitanje primata pojedinca ili pojedinke – kao autonomnog nezavisnog subjekta koji je u stanju da racionalno (na osnovu informacija kojima raspolaže) donosi odluke – i kolektiva, koji pojedinca ili pojedinke stavlja pre svega u kontekst člana/članice grupe (nacije, klase, starosne grupe, itd.) pa će on/ona pre svega biti određen/a članstvom u grupi i interesima grupe. U ovom drugom slučaju, interesi grupe (zajednice) imaju jasan primat nad interesima pojedinaca. Najpoznatiji primeri apsolutne lojalnosti grupi su u osećanjima kao što su patriotizam ili nacionalizam.² U ekstremnim situacijama ova osećanja dovode do toga da se drugima uskraćuje ne samo pravo na mišljenje (u jednoj varijanti ovo je tzv. *fašističko stanje duha*, o kome je svojevremeno pisao američki psihoanalitičar Kristofer Bolas [Christopher Bollas], ovaj koncept je ukratko izložen u Bošković, 2017), već i sâmo mišljenje, odnosno mogućnost izražavanja bilo kakvih stavova.³

¹ Ovaj tekst u velikoj meri predstavlja proizvod mojih istraživanja tokom studijskih boravaka na Maks Plank Institutu za socijalnu antropologiju u Haleu, zbog čega sam vrlo zahvalan Krisu Hanu, Ginteru Šleu, Anet Kirhof, Betini Man, Anji Nojner i Violi Staniš. Jedan deo istraživanja rađen je dok sam bio stipendista DAAD SR Nemačke. Latinka Perović, Herbert Luis, Suzana Ignjatović, Salma Sidik, Marija Babić, Bojan Žikić, Miloš Milenković i Tomas Iland Eriksen su svojim idejama, kritikama i sugestijama bitno doprineli razvijanju nekih mojih koncepata, na čemu sam im izuzetno zahvalan, ali i ponosan da su me smatrali za dostojnog sagovornika. Naravno, sve eventualne greške, propusti i vrednosni stavovi izraženi u ovom tekstu su samo moji.

² O nekim primerima i situacijama koje patriotizam i nacionalizam izazivaju u teoriji i praksi, sa posebnim osvrtom na antropologiju i društvene nauke, v. Bošković (2011, 2013).

³ Milosz (1953) je sjajno opisao podvrstu ovakvog načina razmišljanja i delovanja kroz figuru *ketmana* u *Zarobljenom umu*.

Prema Bolasu, radi se o stanju svesti podanika koje proizvode i ohrabruju svi totalitarni režimi, tako da je za posmatrača prilika u Srbiji veoma lako prepoznati ovakav način razmišljanja – i to ne samo među ekstremno desnim, već i među levo orijentisanim ljudima, gde se nastup na javnoj sceni doživljava pre svega kao prilika da se neko s kim se ovi ne slažu, vredi i nipodaštava. U

Treba napomenuti i da su još u XIX veku neki ključni teoretičari društvenih nauka smatrali da se i individualizam mora posmatrati u jednom širem smislu, uzimajući u obzir kulturu i društvo, odnosno u kontekstu *sredine* u okviru koje pojedinci deluju (engl. *environment*), pa je tako engleski filozof, sociolog i antropolog Herbert Spenser (Spencer, 1820-1903) pisao da se

„društvo sastoji od pojedinaca: sve što se događa u društvu događa se usled kombinovanog delovanja pojedinaca; prema tome, rešenja društvenih fenomena se mogu pronaći samo u pojedinačnim aktivnostima. Ali aktivnosti individua zavise od zakona njihove prirode; a njihovo delovanje ne može se razumeti bez potpunog razumevanja ovih zakona. A ovi zakoni se, kada se svedu na jednostavne izraze, pokazuju kao varijante zakona tela i duha uopšte. Iz ovoga sledi da su biologija i psihologija neophodne da bi se razumela sociologija.“ (Spencer, 1861: 29-30)

Iako je težište mog interesovanja na sociokulturnoj antropologiji, u ovom poglavlju daću i neke malo šire elemente za razumevanje mesta i uloge individualizma, uključujući tu i neke napomene o metodološkom individualizmu. Smatram da je pitanje individualizma od ključnog značaja u savremenoj društvenoj klimi, gde u srpskom društvu (ali i u visokorazvijenim društvima poput američkog – posebno nakon izbora iz novembra 2016. godine) dominira populizam koji se hrani

takvoj situaciji, svaka potencijalna rasprava ili polemika se doživljava kao borba na život i smrt. Istorijski gledano, ovo je veoma slično tradicionalnom srpskom shvatanju politike i „političke borbe“, o čemu je pisala istoričarka Dubravka Stojanović (2011), a u kome je osnovni cilj bilo fizičko uništenje političkog protivnika kao „neprijatelja“. (U novijem srpskom javnom diskursu, „izdajnika“ – odnosno, bilo koga čije mišljenje se ne poklapa sa mišljenjem pripadnika elite na vlasti.)

kolektivizmom.⁴ A kolektivizam nam je u prošlom veku doneo, između ostalog, i Staljinove Gulage, *Holokaust* i kinesku „kulturnu revoluciju“.

NEKOLIKO NAPOMENA O INDIVIDUALIZMU

Još je škotski filozof Dejvid Hjum (David Hume, 1711-1776) tvrdio da se bilo koja ljudska aktivnost može proceniti samo u odnosu na to kako utiče na druge ljude. S druge strane, francuski sociolog Luj Dimon (Louis Dumont, 1911-1998) je, u Predgovoru svoje knjige o ideologiji (Dumont, 1986) pisao da: „čovjek počinje, kako je i prirodno za savremene učenjake, postavljanjem pojedinačnih ljudskih bića, za koja se onda vidi da žive u društvu; ponekad se čak pokušava da se društvo predstavi kao nešto što potiče iz delovanja pojedinaca“. U jednom svom tekstu, Dimonov kolega Budon (Raymond Boudon, 1934-2013) prati genealogiju ovog pojma preko nekoliko ključnih socioloških mislilaca – Tokvila, Dirkema i Vebera (Boudon, 2006: 879).

Individualizam je koncept koji ponekad izaziva strah i nelagodnost – posebno u društvima i kulturama koje imaju dugu tradiciju negovanja kolektivističkog duha i kolektivističkog shvatanja stvarnosti. Pripadnici ovih društava *individualizam* shvataju uglavnom kao *sebičnost* – i to pre svega u materijalnom smislu (pošto neko nešto ima, a ja to nemam, ja to treba da mu oduzmem... ili bar on to treba da mi svojom voljom dâ). Ovo je shvatanje individualizma koje je prisutno od Francuske revolucije, posle 1789, mada francuska etimologija ovog koncepta prati promene u njegovom osnovnom značenju već tokom XVII veka (Boudon et. al. 2012, 122-123). S druge strane, u društvima sa malo razvijenijom

⁴ U takvoj društvenoj klimi je onda potpuno očekivano da američki predsednik u obraćanju naciji nakon nereda koje su na Univerzitetu Virdžinija u Šarlotsvilu izazvali beli ekstremisti tvrdi „da su za nasilje krive obe strane“. Upor. <http://edition.cnn.com/2017/08/15/politics/trump-charlottesville-delay/index.html> kao i <https://www.theguardian.com/us-news/2017/aug/15/donald-trump-press-conference-far-right-defends-charlottesville> .

demokratskom tradicijom (kao što su na primer neke države severne Evrope, ili SAD), ovaj koncept se pre svega vezuje za posedovanje privatne inicijative – odnosno za sposobnost pojedinaca da se sami izbore za sebe, da njima i njihovim porodicama život bude bolji. U tom smislu, insistiranje na *individualizmu* nosi sa sobom i određeni rizik, jer sa slobodom delovanja dolaze i rizici koje delovanje nosi sa sobom.

Jedna od prvih upotreba ovog pojma nalazi se u engleskom prevodu fascinantne studije francuskog diplomate i istoričara Tokvila (Alexis de Tocqueville, 1805-1859), *Demokratija u Americi*. Po njegovim rečima: „*Individualizam* je nedavno stvoren izraz, rođen iz nove ideje (...) Individualizam je zrelo i smireno osećanje, koje svakog člana zajednice ubeđuje da se odvoji od mase svojih sugrađana, i povuče u krug svoje porodice i prijatelja tako da stvara sopstvenu malu grupu i svojom voljom prepušta društvo njegovim mehanizmima“ (Tocqueville, 2003: 587). Individualizam je još od sredine XIX veka postavljan kao antipod socijalizmu i kolektivizmu, mada su neki autori njegove korene tražili još kod nemačkog matematičara i filozofa Lajbnica (Gottfried Wilhelm Leibniz, 1646-1716). U psihološkom smislu, prihvatanje sopstvene individualnosti znači ne samo „izdvajanje iz mase“ o kome je pisao Tokvil, već i prihvatanje sebe samog kao slobodne ličnosti koja je odgovorna za sopstvene postupke. Međutim, ovo osećanje *slobode* je zastrašujuće za ljude koji ne znaju šta bi sa slobodom, i kojima je ipak najlakše kada im neko drugi govori šta treba da rade i kako treba da misle.⁵ U srpskom (ali i regionalnom) kontekstu, dobru ilustraciju

⁵ Kao primer može poslužiti rasprava koja se svojevremeno vodila na sajtu *Peščanika* povodom tekstova o liberalizmu i „neoliberalizmu“, a povodom tekstova novinara Mijata Lakićevića i Miše Brkića, gde su se pojedini autori čak hvalili svojim neznanjem i otvoreno izrugivali pokušajima da se ono o čemu se razgovara bar malo bliže pojmovno odredi.

Zanimljivo je da je i moj tekst o liberalizmu, objavljen pre sedam godina (Bošković, 2010a), bio žestoko napadnut i od strane ekstremnih desničara (u istom časopisu, *Kultura polisa*), i od strane „revolucionarnih levičara“ (u nečemu što se naziva „Novi plamen“). S obzirom na besmislenost

ovakvog načina razmišljanja dao je ugledni ekonomista Vladimir Gligorov iz bečkog Instituta za međunarodne ekonomske studije (2010, 129).

Lajbnicov engleski savremenik Džon Lok (John Locke, 1632-1704), koji se smatra utemeljivačem „klasičnog liberalizma“, u svome delu *Dve rasprave o vladi* iz 1689, tvrdi da pojedinac ima prirodna prava na život, slobodu i vlasništvo, i da ova prava nijedna vlada ne sme da ugrozi. Ukoliko bi ova prava bila ugrožena, onda pojedinac ima pravo da se pobuni protiv vlade, i ovakva pobuna je onda potpuno opravdana. Lok je tvrdio da se ljudska bića rađaju bez ikakvih znanja i koncepata, pa je ljudski um u početku samo „prazna ploča“ (lat. *tabula rasa*). Ako prihvatimo ovakav koncept, onda su kompletno ljudsko ponašanje i karakter determinisani *kulturom* u kojoj se pojedinac rađa, odnosno odrasta (upor. Spiro, 1986: 261).⁶

Pojam *metodološkog individualizma* (sa shvatanjem da, kako društvo tako i institucije, čine pre svega autonomni *pojedinci* – pa je onda neophodno proučavati i individualne interakcije) je u društvene nauke uveo nemački sociolog Maks Veber (Max Weber, 1864-1920):

„Interpretativna sociologija smatra pojedinca [*Einzelindividuum*] i njegove aktivnosti za osnovnu jedinicu, kao njegov 'atom' – ako se ovakvo poređenje može dopustiti. U ovom pristupu, pojedinac je istovremeno i gornja granica i jedini nosilac smislenog ponašanja. (...) Uopšte, za sociologiju, pojmovi kao što su 'država', 'asocijacija', 'feudalizam' i njima slični, označavaju određene kategorije ljudske

polazišta ovih autora i patetično nizak nivo argumentacije u ovim napadima, nije bilo potrebe da reagujem. Za primere konkretnih zabluda na koje reagujem, v. Bošković, 2014a i Bošković, 2014b.

⁶ Ovo je slično onome što je Spenser smatrao kao „zakone njihove prirode“, odnosno „zakone tela i duha“. S druge strane, ovakvo shvatanje razvoja pojedinaca (kao određenih sredinom u kojoj su odrasli) se može videti i kod predstavnica škole „kulture i ličnosti“ (engl. *culture and personality school*), kao što je bila američka antropologinja Diboja (Cora A. Du Bois, 1903-1991).

interakcije. Tako je zadatak sociologije da svede ove koncepte na 'razumljive' aktivnosti, to jest, bez izuzetka, na delovanje individualnih ljudi koji u njima učestvuju.“ (Marianne Weber, *Max Weber: Ein Lebesbild*, 1926: 102; citirano u Gerth and Mills, 1948: 55; upor. takođe Weber, 1989: 168-169)

Nastavljajući se na Webera, engleski antropolog Mekfarlan (Alan Macfarlane), profesor emeritus Univerziteta u Kembridžu, kroz istorijske analize dostupnih dokumenata je pokazao da je englesko društvo još pre perioda industrijalizacije izuzetno cenilo pojedince i individualnu inicijativu. Ovo shvatanje ide nasuprot uobičajenom stavu o tome da je individualizam isključivo proizvod modernog vremena (Macfarlane, 1978). Takođe, Mekfarlan smatra da se kasniji razvoj porodice i srodstva, a pre svega sistema društvenih odnosa koji su kasnije doveli do pojave kapitalizma u Engleskoj, ne može razumeti bez jasnijeg sagledavanja istorijskih specifičnosti srednjovekovnog društva u Engleskoj, uključujući tu i sistem individualnog nasleđivanja, čiji se koreni nalaze još u XIII veku (Macfarlane, 1992: 177). Nadovezujući se na ovakav način tumačenja ljudskog ponašanja, interpretativni antropolozi Holy i Stuchlik (Ladislav Holy, 1933-1997; Milan Stuchlik, 1932-1980) su u svojoj kritici funkcionalizma istakli da su „pojedinci (*individuals*) autonomni agenti, a sistemi su posledice njihovog delovanja i, u krajnjoj liniji, pojedinci mogu da ih [te sisteme – A. B.] objasne“ (Holy & Stuchlik, 1983: 2).

U srpskom kontekstu, dobru ilustraciju za korisnost metodološkog individualizma u objašnjenju društvenih fenomena (posebno kada se radi o imaginacijama kao što su nacionalizam, patriotizam i potreba za metafizičkim pripadanjem nekim većim celinama) opet možemo naći kod Gligorova. U zaključku jednog od svojih tekstova, on piše:

„Dakle, metodološki posmatrano, individualizam je nadmoćan kolektivizmu. Potrebno je navesti još samo jedan argument. Razlog za potrebu da se kolektivističke ideje analiziraju i da se njihova

besmislenost ili čista logička nedoslednost pokažu sastoji se u tome da se ukaže da se njima ne može objašnjavati ponašanje pojedinaca, bilo da su oni privatne ili javne ličnosti. Nešto što nema smisla, može da objasni sve. Pojedinačni interesi, pak, mogu da objasne i oslanjanje na shvatanja lišena smisla, kao ona o nacionalnom identitetu i patriotskim osećanjima.“ (Gligorov, 2010: 134)

Poslednjih nekoliko decenija istaknuti predstavnik metodološkog individualizma je bio francuski sociolog Rajmon Budon. Budon na izvestan način predstavlja produžetak jedne tradicije koja je vrlo važna za antropologiju i za društvene nauke, a čiji je ključni predstavnik u prvim decenijama XX veka bio francuski etnolog i sociolog Marsel Mos (Mauss, 1938), sa svojim razmatranjima o dinamici odnosa između pojedinca i društva – a nasuprot konceptu pojedinca kako je on razvijen kod Dirke. Za njega je metodološki individualizam bio jedan od elemenata razvoja kognitivne teorije akcije (Ignjatović, 2014: 52). Budon insistira na *racionalnom izboru aktera* kao ključnom za razumevanje njihovog ponašanja – i njegovo shvatanje je suprotstavljeno principu *metodološkog holizma* (Boudon et al. 2012, 122).

Još jedan francuski sociolog i Mosov učenik, Luj Dimon, sa svojim proučavanjima dinamike društvenih odnosa, prvo na primeru organizacije sistema kasti u Indiji, a kasnije kroz poređenje različitih tipova ideologija,⁷ takođe je svoja istraživanja zasnivao na metodološkom individualizmu. Između ostalog, Dimon je ukazivao na to da je uobičajena greška istraživača, kada kritikuju koncept individualizma, predstavljalo njihovo mešanje individualizma sa sebičnošću – ali jedno kritičko, naučno proučavanje ne bi trebalo da upada u ovakve greške. Kada Dimon piše o *pojedinca* (kao *individui*), on smatra da se mora razgraničiti

⁷ A ovde Dimon sledi tradiciju izučavanja ideologije kao „sistema ideja“, čiji je značajan predstavnik nekadašnji član francuske Akademije, Rejmon Aron (Raymond Aron, 1905-1983).

„(1) *empirijski* subjekt, nedeljiv uzorak ljudske vrste kakav srećemo u svim društvima;

(2) nezavisno, *moralno* i prema tome suštinski nedruštveno biće, kakvo pre svega srećemo u našoj savremenoj ideologiji čoveka i društva. Ova distinkcija je neophodna za sociologiju.“ (Dumont, 1986: 279)

I dalje:

„*Individualizam*: Nasuprot holizmu, individualističkom nazivamo ideologiju koja vrednuje pojedinca (u smislu (2) pojedinca, i negira ili podređuje društvenu celinu). (...)“

(2) Pošto smo ustanovili da je individualizam u ovom smislu glavna odlika konfiguracije osobina koje konstituišu modernu ideologiju, samu ovu *konfiguraciju* označavamo kao individualističku, ili kao 'individualističku ideologiju', 'individualizam'.“ (Dumont, *ibid.*)

ANTROPOLOGIJA I INDIVIDUALIZAM

Individualizam je prisutan u radovima osnivača američke antropologije, Franca Boasa (Franz Boas, 1858-1942), koji je još 1887. tvrdio da se „etnologija isključivo bavi pojedinačnim“ (1887, 589).⁸ U skladu sa svojim shvatanjem pragmatizma, tvrdio je da je „Svakako individua, pojedinačna osoba, značajniji fenomen, dok je društvena institucija, ma kog stepena bila, sekundarna i samo pomoćnog karaktera [*ministerial*]“ (1911, 102; upor. takođe Lewis, 2001, a posebno Lewis, 2015). Njegova shvatanja veoma su bliska ideji metodološkog individualizma – onako

⁸ U ovom periodu se izrazi etnologija, etnografija i antropologija koriste kao sinonimi. Štaviše, izraz „antropologija“ se u ovom periodu uglavnom odnosi na *biološku antropologiju* – a značenja povezana sa *sociokulturnom antropologijom* dobiće tek početkom XX veka.

kako ju je formulisao Veber, mada se njene osnove mogu videti još u Spenserovom tekstu citiranom na početku ovog poglavlja.

„Prema Boasovom mišljenju, ono što pokreće kulturu jednog naroda se može odrediti samo kroz analize pojedinačnih iskustava. Krajnji cilj etnografskog istraživanja jeste pribavljanje informacija o, i razumevanje života *pojedinaca*. Iako društva utiču na formiranje pojedinaca, ona sâma konstantno bivaju modifikovana kroz aktivnosti pojedinaca koji ih čine.“ (Bošković, 2010b: 109-110)

Ovakav stav Boas je preneo i na svoje studente – mada je jedan od prvih (i kasnije veoma uticajnih), Kreber (Alfred L. Kroeber, 1876-1960), sa svojom idejom „superorganskog“ otišao u sasvim drugom pravcu (Kroeber, 1917).⁹

U Velikoj Britaniji je nekoliko prvih socijalnih antropologa takođe bilo pod uticajem individualizma, počevši od neuropsihijatra i psihoanalitičara Riversa (W. H. R. Rivers, 1864-1922), jednog od prvih predavača, i sa Hadonom osnivača odeljenja na Kembridžu (Langham, 1981; Shephard, 2015). Pod uticajem psihoanalitičkih teorija (Rivers postaje član Britanskog psihoanalitičkog društva ubrzo pošto je ovo osnovano 1919.), on takođe akcenat stavlja na pojedince kao sastavne činioce bilo kojih zajednica. Ovo je stanovište koje prihvata i jedan od osnivača savremene antropologije, Bronislav Malinovski (Bronislaw Malinowski, 1884-1942). Malinovski dolazi u socijalnu antropologiju pod uticajem različitih autora (pre svega inspirisan čitanjem Frejzerove *Zlatne grane*), ali na teren, na Trobrijandska ostrva, gde je sa prekidima boravio između 1915. i 1918. godine, nosi priručnik za antropologe (engl. *Notes and Queries* [...]) koji je redigovao baš Rivers. Ono što opaža među

⁹ Kreber ukazuje na to da smo svi pre svega potomci *svojih kultura* (ili civilizacija), i da će ponašanje svakog pojedinca zavisiti pre svega od okolnosti u kojima je rastao i razvijao se (Kroeber, 1917: 174-175). Takođe insistira na korelaciji u razvoju (on koristi izraz „evolucija“) između organskih i društvenih elemenata.

Trobrijandanima se uklapa u individualistički pristup, koji svoj najpotpuniji izraz nalazi u njegovoj knjizi posvećenoj „primitivnim zakonima“ – odnosno, njegovom pokazivanju u kojoj meri su propisi i norme ponašanja takozvanih „primitivnih“ ili „necivilizovanih“ naroda bar isto onoliko „racionalni“ kao i oni kod razvijenih zapadnih naroda. Čitav sistem razmene kod Trobrijandana počiva na individualnim relacijama – odnosno, pojedinci biraju s kim će (sa kojom *individualnom osobom*) konkretno vršiti razmenu, i onda nastavljaju taj proces (Malinowski, 1926).

Ova shvatanja je kroz sopstvenu verziju metodološkog individualizma dalje razvio Rejmond Fert (Sir Raymond Firth, 1901-2002), koji dolazi u kontakt sa Malinovskim 1924. godine, a 1930. počinje da predaje u Sidneju (gde je nasledio Redklif-Brauna); na LSE u Londonu dolazi 1933. godine, zatim na kratko odlazi u Čikago (ponovo posle Redklif-Brauna), a 1944. nasleđuje Malinovskog na mestu redovnog profesora na LSE – i na toj funkciji će ostati do penzije, 1968. godine. Fert se gotovo celog života bavio proučavanjem kulture Maora sa svog rodnog Novog Zelanda, ali je proslavio jedno od Solomonskih ostrva, Tikopiju, na koje je prvi put otišao 1928. godine. Kasnije se bavio i istraživanjima na Malajskom poluostrvu, a važi i za antropologa koji je praktično ustanovio ekonomsku antropologiju. Fert je, na osnovu detaljnih posmatranja, zaključio da postoje određeni elementi socijalnog i psihološkog ponašanja koji su zajednički svim društvima, bez obzira na njihov stepen razvoja. Smatrao je da je ono što je okarakterisao kao „ekonomski individualizam“ bitan faktor za razumevanje zapadnoafričkih društava neposredno posle Drugog svetskog rata (Firth, 1947: 79). U svom najpoznatijem teorijskom radu Fert je pokazao u kojoj meri je bez fokusa na pojedince nemoguće razumeti daleko opštije procese (Firth, 1951: 7). Štaviše, strukturu čitavog jednog društva nemoguće je razumeti bez razumevanja mesta i uloge individua unutar njega (1951: 30-31).

Ovakve ideje je dalje razvio norveški antropolog Fredrik Barth (Barth, 1927-2015), na osnovu svojih istraživanja Puštuna u Pakistanu i Avganistanu, norveških ribara, ali i različitih zajednica u Omanu i među Baktamanima na Papui Novoj Gvineji. Polazeći od principa o kojima je već pisao Malinovski, Bartov transakcionalizam pretpostavlja da pojedinci konstantno manipulišu društvenim normama da bi izvukli maksimalnu korist za sebe (1966).¹⁰ Tako su Puštuni birali antagonističke lidere, jer im je to donosilo najveću moguću korist. Na jednom opštem nivou, ovo je zahtevalo i određenu promenu kako u načinu ponašanja, tako i u izboru strategija, jer „ljudima je u ovim situacijama trebala racionalnost. Trebalo je da procene okolnosti, a njihove odluke se nisu zasnivale na društvenim statusima i kolektivnim moralnim normama, već na proceni šta bi bilo najkorisnije za pojedinca u određenim okolnostima“ (Barth, 2007: 3-4). Međutim, treba napomenuti da je ono što ga zanima pre svega delovanje pojedinaca u konkretnim situacijama, određeno konkretnim (specifičnim) okolnostima – a ne pojedinci kao individualne ličnosti. Tako se i „princip maksimizacije“ mora razumeti samo u jasno određenim kontekstima (Barth, 1981: 98). Ovo dalje razvijaju (u svojoj interpretativnoj verziji) Holi i Stuhlik, koji insistiraju na tome da je „društveno (*social*)“ stvoreno i manipulirano od strane pojedinaca, na načine koje drugi pojedinci mogu da razumeju“ (Holy & Stuhlik, 1983: 3). Nekoliko godina ranije, Stuhlik je već detaljno kritikovao teorije po kojima pripadnost određenoj grupi određuje ponašanje pojedinaca. Kako je primetio na početku svoga teksta, tema o kojoj je pisao, verovatno je bila relevantna za sve društvene nauke, mada se on u svom razmatranju ograničio samo na primere iz socijalne antropologije (Stuhlik, 1977: 7).

¹⁰ Autor Bartove biografije, Eriksen, tvrdi da se poreklo njegovih stavova o ulozi pojedinaca može naći kod Vebera, a možda još kod Hjuma (2015: 151).

INDIVIDUALIZAM U SAVREMENIM ANTROPOLOŠKIM TEORIJAMA

Holi, Stuhlik i Bart su svi kritikovali Dimonovo shvatanje individualizma. Kako je pisao Bart (pošto je Dimon objavio svoju knjigu o kastinskom sistemu u Indiji, *Homo hierarchicus*):

„Meni se čini da on [Dimon – A.B.] govori isključivo o (prilično selektivnom i intelektualizovanom) nativnom *modelu* jednog kastinskog društva, a ignoriše problematiku kako da se ovo transformiše, ukoliko je to moguće, u *model* kastinskog ponašanja određenih aktera. Mene je uvek zanimalo ovo drugo, težnja da se identifikuju faktori koji su u osnovi empirijskih obrazaca koji ih generišu.“ (Barth, 1981b: 152)

Dimonov pristup je nešto modifikovao holandski antropolog sa Univerziteta u Minsteru, Jos Platenkamp, u svojim istraživanjima u jugoistočnoj Aziji. Na primer, osoba postaje potpuna (u psihosocijalnom, kao i u društvenom smislu) kroz povezivanje društvenih i kosmoloških relacija. U tom smislu, dosezanje onoga što bismo mi nazvali individualnošću predstavlja jedan složen proces (Platenkamp, 2005). U istraživanju zajednice Luang Prabang u Laosu, Platenkamp kaže da je „postalo očigledno da pred-moderne [engl. *non-modern*] ideologije odbacuju savremenu idejnu vrednost [*idea-value*] individualnosti kao moralno autonomnog i psihološki diskretnog subjekta u korist jedne fundamentalno racionalne konceptualizacije osobe“ (2010: 195; bez reference). U svojoj studiji Tobelo rituala, objavljenoj nekoliko godina ranije, Platenkamp takođe ukazuje na načine na koje je pojam individualnosti uključen u seoski (odnosno društveni) život, kao i na to koliko bi bilo teško razumeti pojmove sa kojim operišu pripadnici ove zajednice (ono što bi Dimon nazvao ideologijom) bez razumevanja promena između perioda „društvenosti“ i perioda „nedruštvenosti“. Na primer, pošto samo određeni ljudi mogu videti neke vrste duhova, oni koji mogu da vide ove duhove (odnosno, oni koji mogu da ih uoče kao

pojedinačne) istovremeno iskazuju određeni stepen *individualnosti*, što ukazuje na „to da nisu sposobni da se prilagode normama i konvencijama društvene interakcije“. Kako ovako shvaćen „pojam 'subjektivne svesti' ne odgovara savremenom konceptu 'ljudskog uma““, važno je primetiti da ga pripadnici Tobelo naroda „konceptualizuju isključivo u *relacionom* smislu“ (Platenkamp, 2006: 84).

U svom preglednom tekstu, Bošković i Ignjatović (2012) su izložili neka shvatanja savremenih antropologa koji su bliski individualnim shvatanjima u antropologiji (kao i upotrebi određenih verzija „teorije racionalnog izbora“), kao što je Nemačkin Ginter Šle (Günther Schlee), stručnjak za Istočnu Afriku i jedan od direktora Maks Plank Instituta za socijalnu antropologiju u Haleu (Nemačka). Šle je inače veliki deo svog rada posvetio i analizi konflikata u različitim društvima, kao i *izbora koje pripadnici tih društava čine* (Schlee, 2008).

Savremeni antropolozi, poput Najdžela Raporta sa Univerziteta Sent Endrjus u Škotskoj (Nigel Rapport),¹¹ sa žaljenjem primećuju da savremena antropologija i dalje predstavlja uporište „metodološkog kolektivism“ – odnosno, da se „društveni fenomeni postavljaju tako kao da su određeni faktorima koji prevazilaze pojedinačnu racionalnost, tako da posmatraju kulturni razvoj potpuno nezavisno od individualne svesti“. (Rapport & Overing, 2007: 215) Za Raporta je individualistički stav preduslov bavljenja antropologijom kao komparativnom naukom, koja će razumeti sve aspekte ispoljavanja ljudskog duha, jer

„pojedinci stvaraju i održavaju kulturne svetove koji im nešto znače – konstantno ih oblikujući kroz svoje mentalne spoznaje – i pojedinci kroz interakciju stvaraju i održavaju zajednice i društva kroz stalnu razmenu. Ma koliko bila formalno institucionalizovana, društva i

¹¹ Univerzitet na kome je Ladislav Holi 1979. osnovao Odeljenje za socijalnu antropologiju, i gde je radio do smrti. Takođe Univerzitet na kome je doktorirao autor ovog poglavlja.

zajednice koje predstavljaju su manje objektivna od subjektivnih shvatanja onih koji simbolički artikulišu i ispunjavaju životom sociokulturne 'objekte' u određenim vremenima i na određenim mestima.“ (Rapport, 2001: 205)

Za njega je ovakav stav neodvojiv od liberalizma, a takav stav ujedno predstavlja preduslov i jednog šireg, kosmopolitskog shvatanja sveta, u tradiciji koju on prati još od Mila u XIX veku (Rapport, 2011). Samo u ovakvom kosmopolitskom shvatanju sveta može se razumeti istorijat antropoloških zalaganja protiv svih oblika diskriminacije, počevši od suprotstavljanja rasizmu osnivača discipline, Tajlora i Boasa (a na tragu devetnaestovekovnih ideja o „psihičkom jedinstvu ljudskog roda“),¹² Spenserovog zalaganja za poštovanje prava drugih i drugačijih (Carneiro 1981), preko Riversove kritike kolonijalizma. Sve ovo doprinosi shvatanju antropologije kao sredstva „za razumevanje sveta koji nas okružuje i našeg mesta u njemu, i to iz jedne perspektive koja bi se mogla okarakterisati kao „liberalna“. Dakle, iz perspektive zasnovane pre svega na poštovanju individua kao suštinski slobodnih pojedinaca i ključnih činilaca svake zajednice“ (Bošković, 2010b: 12).

S druge strane, samo pominjanje liberalizma izaziva kod jednog dela ljudi (najčešće onih koji o ovom pojmu ne znaju ništa) nelagodnost sličnu onoj koju je „mešanje rasa“ izazivalo u kolonijalnim zemljama u prvoj polovini XIX veka – a posebno je ovaj termin nepopularan kod jednog broja obrazovanih ljudi (Boudon 2003, 2004). O razlozima

¹² Treba naglasiti da je Boas u Etnografskom muzeju u Berlinu radio kod Adolfa Bastijana (Bastian, 1826–1905) i da je baš Bastijan bio ključan za njegov odlazak u SAD, 1886. godine. Bastijan je verovao u postojanje „elementarnih jedinica mišljenja“ (nem. *Elementargedanken*), karakterističnih za sve ljude, bez obzira na njihovu rasu ili etničko poreklo. Ali Bastijan se ovde nastavlja na školu mišljenja koju su već razvili nemački psiholozi poput Vajca (Theodor Waitz, 1821–1864), čiji je ekvivalent u Velikoj Britaniji bila ideja o „monogenetskom“ razvoju čovečanstva lekara Džejmisa Pričarda (James Cowles Pritchard, 1786–1848), istaknutog borca protiv rasizma (Bošković, 2010b: 43–44, 77).

ovakvih shvatanja, odnosno predrasuda, Budon je već pisao – ovde ću samo ponoviti da je razvoj sociokulturne antropologije nemoguće razumeti bez uzimanja u obzir ove liberalne komponente, i da oni koji biraju ovakav vid isključivosti nikada neće uspeti da sagledaju svu kompleksnost sveta u kome živimo, kao i vrednost pojedinačnih života ljudi u njemu. Zato individualizam predstavlja mnogo više od samo jednog izbora (ili *perspektive* posmatranja) za savremenu antropologiju – radi se o jedinom načinu da se shvate ključna pitanja savremenog sveta i formulišu odgovori na njih.

LITERATURA

Barth, F. (1966). Models of social organisation. *Occasional Paper 23*, London: Royal Anthropological Institute.

Barth, F. (1981a). 'Models' reconsidered. In: A. Kuper (ed.) *Process and Form in Social Life, Selected Essays of Fredrik Barth: Volume 1*, 76-104. London: Routledge.

Barth, F. (1981b). Swat Pathans reconsidered. In: A. Kuper (ed.) *Features of Person and Society among the Swat Pathans, Selected Essays of Fredrik Barth: Volume 2*, 121-181. London: Routledge.

Barth, F. (2007). Overview: Sixty years in anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 36, 1-16.

Boas, F. (1887). Museums of ethnology and their classification. *Science N.S.* 9 (228), 587-589.

Boas, F. (1911). *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan.

Bollas, C. (2011). *The Christopher Bollas Reader*. Introduction by A. Jemstedt, Foreword by A. Philips. London and New York: Routledge.

Bošković, A. (2010a). Liberalizam, pragmatizam i zdrav razum. *Kultura polisa*, 13/14, 145-163.

Bošković, A. (2010b). *Kratak uvod u antropologiju*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Bošković, A. (2011). Ratko Mladić: Relativism, myth and reality. *Anthropology Today*, 27 (4), 1-3.

Bošković, A. (2013). Bruce Kapferer, Legends of People, Myths of State. *Zeitschrift für Ethnologie*, 138 (2), 301-306.

Bošković, A. (2014a). *Antropološke perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Bošković, A. (2014b). Dometi kritike liberalizma. U V. Vukotić et al (Eds.), *(Anti)liberalizam i ekonomija*, pp. 331-338, Beograd. Institut društvenih nauka.

Bošković, A. (2017, Jun 15). O fašističkom stanju duha. *Novi magazin*, Beograd, 320, 62. Preuzeto sa: <http://nm-tekstovi.blogspot.rs/2017/06/o-fasistickom-stanju-duha.html>

Bošković, A., & Ignjatović S. (2012). Understanding ethnic conflicts through rational choice: A review article. *Ethnos*, 77 (2), 289-295.

Boudon, R. (1983). Individual action and social change: A no-theory of social change. Hobhouse Memorial Lecture, *British Journal of Sociology*, 34 (1), 1-18.

Boudon, R. (2003). Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme. *Commentaire* No. 104, 773-783. Hiver 2003-2004.

Boudon, R. (2004). *Pourquoi les intellectuels n'aiment pas le libéralisme*. Paris: Odile Jacob.

Boudon, R. (2006). À propos du relativisme des valeurs: Retour sur quelques intuitions majeures de Tocqueville, Durkheim et Weber. *Revue française de sociologie*, 47(4), 877-897.

Boudon, R., Besnard, P., Cherkaoui, M., & Lécuyer B-P. (eds.) (2012). *Dictionnaire de la sociologie*. Paris: Larousse.

Boudon, R., & François Bourricaud (eds.) (1986). *Dictionnaire critique de sociologie*. Paris: PUF.

Carneiro, R. L. (1981). Herbert Spencer as anthropologist. *Journal of Libertarian Studies*, 15 (2), 153-210.

Dumont, L. (1986). *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.

Eriksen, T. H. (2015). *Fredrik Barth: An Intellectual Biography*. London: Pluto Press.

Firth, R. (1947). Social problems and research in British West Africa. *Africa*, 17 (2), 77-92.

Firth, R. (1951). *Elements of Social Organization. Josiah Mason Lectures delivered at the University of Birmingham*. London: Watts & Co.

Gerth, H. H., & Mills C. Wright (eds.) (1948). *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge.

Gligorov, V. (2010). *Talog. Ogledi o prednostima slobode*. Beograd: Peščanik.

Holy, L., & Stuchlik M. (1983). *Actions, Norms and Representations: Foundations of anthropological inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ignjatović, S. (2014). *Kognitivna teorija akcije Rejmona Budona*. Doktorska teza. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za sociologiju.

Kroeber, A. L. (1917). The Superorganic. *American Anthropologist*, 19 (2), 163-213.

Langham, I. (1981). *The Building of British Social Anthropology: W. H. R. Rivers and his Cambridge Disciples in The Development of Kinship Studies, 1898-1931*. Dordrecht, Boston and London: D. Reidel.

Lewis, H. S. (2001). Boas, Darwin, science, and anthropology. *Current Anthropology*, 42 (3), 381-406.

Lewis, H. S. (2015). The individual and individuality in Franz Boas's anthropology and philosophy. In R. Darnell, M. Hamilton, R. L. A. Hancock and J. Smith (eds.), *The Franz Boas Papers Volume 1: Franz Boas as Public Intellectual – Theory, Ethnography, Activism*, 19-41. Lincoln: University of Nebraska Press.

Macfarlane, A. (1978). *The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition*. Oxford: Blackwell.

Macfarlane, A. (1992). On individualism. *Proceedings of the British Academy*, 82, 171-199.

Malinowski, B. (1926). *Crime and custom in savage society*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Mauss, M. (1938). Une categorie de l'esprit humain: la notion de personne celle de "moi." *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 68 (2), 263-281.

Mill, J. S. (1985) [1859]. *On Liberty*. Edited with an Introduction by G. Himmelfarb. Harmondsworth: Penguin.

Milosz, Cz. [Miloš, Česlav] (1953) [1952]. *The Captive Mind*. Translated by J. Zielonko. London: Martin Secker & Warburg Ltd. (Srpskohrvatski prevod: *Zarobljeni um*, prevela Biserka Rajčić. Beograd: BIGZ, 1986.)

Platenkamp, J. D. M. (2005). Des personnes incompletes aux societies accomplies. *L'Homme*, 174, 125-160.

Platenkamp, J. D. M. (2006). Visibility and objectification in Tobelo ritual. In: P. Crawford and M. Postma (eds.), *Reflecting Visual Ethnography - Using the Camera in Anthropological Fieldwork*, pp. 78-102. Aarhus: Intervention Press & Leiden: CNWS Press.

Platenkamp, J. D. M. (2010). Becoming a Lao person: Rituals of birth and socialisation in Luang Prabang, Laos. In: P. Berger et al. (eds.), *The Anthropology of Values: Essays in Honour of Georg Pfeffer*, pp. 180-200. Delhi: Pearson.

Rapport, N. (1997). *Transcendent Individual: Essays Toward a Literary and Liberal Anthropology*. London: Routledge.

Rapport, N. (2001). Random mind: Toward an appreciation of openness in individual, society and anthropology. *The Australian Journal of Anthropology*, 12 (2), 190-208.

Rapport, N. (2005). Nietzsche's pendulum: oscillations of humankind. *The Australian Journal of Anthropology*, 16 (2), 212-228.

Rapport, N. (2011). The liberal treatment of difference: An untimely meditation on culture and civilization. *Current Anthropology*, 52 (5), 687-710.

Rapport, N., & Overing J. (2007). *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. Second edition. London: Routledge.

Schlee, G. (2008). *How Enemies are Made: Towards a Theory of Ethnic and Religious Conflicts*. New York and Oxford: Berghahn.

Shepherd, B. (2015). *Headhunters: The Pioneers of Neuroscience*. London: Vintage.

Spencer, H. (1861). What knowledge is at most worth? In: *Essays on Education and Kindred Subjects*, pp. 1-44. London: Dent; New York: Dutton.

Spiro, M. (1986). Cultural relativism and the future of anthropology. *Cultural Anthropology*, 1 (3), 259-286.

Stojanović, D. (2011). In the quicksand: Political institutions in Serbia at the end of the long 19th c. In: T. Anastasiadis and N. Clayer (eds.), *Society, Politics and State Formation in Southeastern Europe during the 19th Century*, 205-230. Athens: Alpha Bank & Historical Archives.

Stuchlik, M. (1977). Goals and behaviour. In: *The Queen's University Papers in Social Anthropology* 2, 7-47. Belfast: The Queen's University Department of Social Anthropology.

Tocqueville, Alexis de (2003) [1835-1840]. *Democracy in America and Two Essays on America*. Translated by G. E. Bevan. With an Introduction and Notes by I. Kramnick. Harmondsworth: Penguin.

Weber, M. (1962) [1922]. *Basic Concepts in Sociology*. Translated and introduced by H. P. Secher. London: Peter Owen.

Weber, M. (1989) [1922]. *Metodologija društvenih nauka*. Drugo izdanje. Izbor i predgovor Ante Marušić. Zagreb: Globus.

Aleksandar BOŠKOVIĆ

INDIVIDUALISM IN ANTHROPOLOGY

ABSTRACT

The chapter deals with the relationship between individualism and collectivism in sociocultural anthropology, as well as this relationship in social sciences in general. This relationship is viewed from the perspective of philosophical debates, beginning with Hume in the 18th century, with the fundamental contribution by Tocqueville in his *Democracy in America*, but it is also presented through the history of anthropology, from Boas, through Malinowski, Firth, Barth, Holy, Stuchlik, and Rapport. The emphasis on individualism cannot be separated from liberalism, and this attitude forms a *conditio sine qua non* of a much wider, cosmopolitan worldview, leading to the way of understanding key issues of contemporary world, as well as formulating our responses to these issues.

KEYWORDS: individualism, history of anthropology, liberalism, methodological individualism, cosmopolitanism